

Lovci a sběrači na cestách aneb Lokality ve vyšších nadmořských výškách

Archeologické lokality ve vyšších nadmořských výškách, tedy ty, jež se vyskytují v podhůří či přímo v horských oblastech naší republiky, jsou prozatím početně málo zastoupené. Přesto je fenomén lokalit ve vyšších nadmořských výškách tématem, které si zaslouží samostatné studium. Následující řádky se zabývají výběrem místa sídlení, hierarchií lokalit i důvody, jež vedly naše předky k překonávání překážek spojených s postupem do vyšších poloh.

■ Dagmar VOKOUNOVÁ
FRANZEOVÁ
Katedra archeologie, ZČU

Úvod

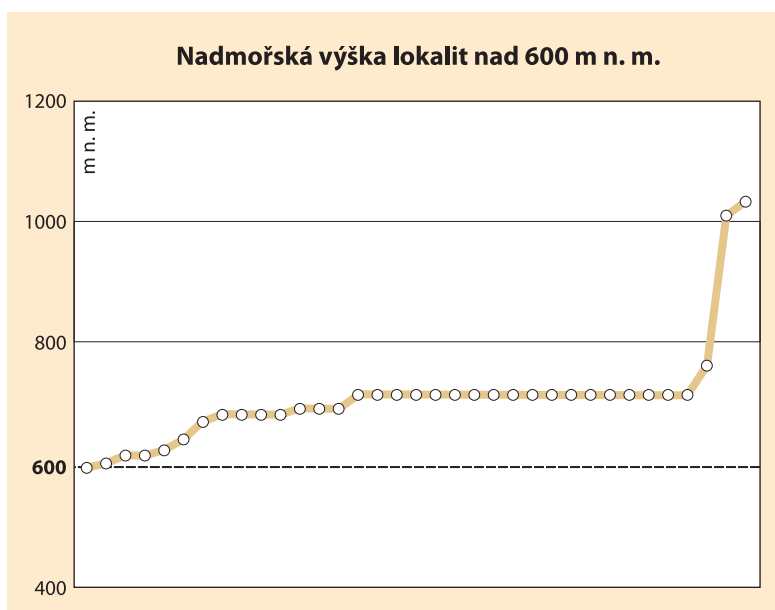
Sídlní polohy jsou u všech společností ovlivněny praktickými, stejně jako symbolickými a sociálními aspekty. Struktura lovecko-sběračského osídlení se však od jiných období následujícího zemědělského pravěku liší a výběr místa sídlení je podmíněn některými specifickými potřebami lovců a sběračů. Lokality ve vyšších nadmořských výškách se vyskytují napříč územím celé České republiky a ve většině archeologických kultur. Období mezolitu, počtažmo pozdního paleolitu (některé lokality jsou datovány intervalově jako pozdní paleolit / mezolit) tak není, co se postupu do vyšších nadmořských výšek týče, žádnou výjimkou. I na našem území se tak nacházejí lokality svou polohou spadající do oblasti vrchoviny. Pozdně paleolitické a mezolitické osídlení je doloženo na řadě míst jak v Evropě (stručně např. *Vencled. – Fridrich 2007, 125*), tak i jinde ve světě (např. *Šída et al. 2011, 170*). Vysoká nadmořská výška vlastně nebyla pro lovce a sběrače nikterak

limitující, jejich způsob obživy a využívání prostoru dovozoval postupy do vysokých nadmořských výšek bez větších omezení (krom stavu

počasí a daného ročního období). Omezení kladou vysoké nadmořské výšky až následným zemědělským kulturám.

Název lokality	Období	Okres	Katastr	Kraj
Bližná 1	MES	CK	Bližná	JČ
Bližná 2	MES	CK	Bližná	JČ
Bližná 3	MES	CK	Bližná	JČ
Bližná 4	MES	CK	Bližná	JČ
Bližná 5	MES	CK	Bližná	JČ
Čachrov 1	MES	KT	Čachrov	ZČ
Čachrov 2	MES	KT	Čachrov	ZČ
Čachrov 3	PPAL/MES	KT	Čachrov	ZČ
Čachrov 4	PPAL/MES	KT	Čachrov	ZČ
Čachrov 5	PPAL/MES	KT	Čachrov	ZČ
Černá v Pošumaví	MES	CK	Černá v Pošumaví	JČ
Hodňov	MES	CK	Hodňov	JČ
Horní Planá 1	MES	CK	Horní Planá	JČ
Horní Planá 2	MES	CK	Horní Planá	JČ
Hruštice	PPAL/MES	CK	Hruštice	JČ
Hůrka 1	MES	CK	Hůrka	JČ
Hůrka 2	MES	CK	Hůrka	JČ
Hůrka 2a	MES	CK	Hůrka	JČ
Hůrka 3	MES	CK	Hůrka	JČ
Hůrka 4	MES	CK	Hůrka	JČ
Javoří Pila 1	MES	KT	Javoří Pila	ZČ
Kraselov	MES	ST	Kraselov	JČ
Kyselov 1	MES	CK	Kyselov	JČ
Nemilkov 1	PPAL/MES	KT	Velhartice	ZČ
Pasečná 1	PPAL/MES	CK	Pasečná	JČ
Pernek 1	MES	CK	Pernek	JČ
Pernek 3	MES	CK	Pernek	JČ
Pernek 4	MES	CK	Pernek	JČ
Písek 7	PPAL/MES	PI	Písek	JČ
Prachatice 3	PPAL/MES	PT	Prachatice	JČ
Sopotnice	MES	UO	Sopotnice	PU
Tatenice	MES	UO	Tatenice	PU
Velhartice 1	PPAL/MES	KT	Velhartice	ZČ
Velhartice 3	PPAL/MES	KT	Velhartice	ZČ
Velhartice 6	PPAL/MES	KT	Velhartice	ZČ

■ Obr. 1 Soupis lokalit mezolitu a pozdního paleolitu / mezolitu nacházejících se v polohách nad 600 m n. m.

■ Obr. 2 Graf rozložení lokalit nacházejících se v nadmořské výšce nad 600 m n. m.

Aby bylo možné určit, co je lokalita ve vyšší nadmořské výšce, je třeba si stanovit, které části krajiny pod tento termín spadají. První sídelní zónou je nížina s nadmořskou výškou do 300 m. Druhá a třetí sídelní zóna, pahorkatina (nebo též parovina), je oblastí s větší členitostí terénu a nacházíme ji ve dvou etapách: v nadmořských výškách nad 250–300 m druhou zónu, dosahující zhruba k nadmořské výšce 450 m, kde začíná zóna třetí, končící přibližně v 600 m. Poslední ze sídelně historických zón je oblast vrchoviny, začínající v nadmořských výškách 600–700 m, v podstatě se jedná o podhůří horských masivů (Gojda 2000, 144–149). Následující řádky budou pojednávat právě o lokalitách nacházejících se v nadmořské výšce vyšší než 600 m n. m.

Dosavadní nálezy lokalit ve vyšších nadmořských výškách

Nadmořská výška lokalit byla zjišťována několika způsoby. U publikovaných lokalit byly využity údaje získané z literatury či dostupných pramenů. U lokalit, kde tyto údaje nebylo možno dohledat, byla nadmořská výška odečtena v prostředí geografických informačních systémů (dále jen GIS) z podrobného digitálního výškopisného modelu DEM (Digital Evaluation Model) a extrahována ke každé zkoumané lokalitě. Využity pak byly pouze lokality, jež měly dostatečně přesné

prostorové zaměření v rámci jednotné trigonometrické sítě katastrální (S-JTSK).

Nadmořské výšce, jakožto parametru ovlivňujícímu volbu sídelního prostoru, se v archeologii věnuje pozornost již delší dobu (blíže např. Rulík 1983 nebo Smejtek 1994).

Z lokalit, jež přesností zaměření odpovídají PIAN 1, bylo celkem shromážděno 24 lokalit s nadmořskou výškou větší než 600 m n. m., které svou datací spadají do období mezolitu, a 11 lokalit datovaných intervalově, tedy do období pozdního paleolitu/ mezolitu (viz obr. 1). Nejvýše položenou lokalitou na území Čech je pravděpodobně ta, již reprezentuje nález jednoho kusu štípaného artefaktu z hraniční oblasti mezi vrcholy Hochsteinu a Třístoličníku, v nadmořské výšce okolo 1300 m (Fröhlich 1997), další je pak lokalita Pasečná 1, nacházející se v nadmořské výšce 1035 m n. m. v poloze uvnitř hradu Vítekův Kámen, odkud pocházejí dva kusy ŠI (Vencl ed. 2006, 197). Z dalších výše položených šumavských lokalit jsou to pak polohy v okolí Čachrova, Nemilkova či Velhartic, které se nacházejí v průměrné nadmořské výšce mezi 613–680 m n. m. (Šída et al. 2011, 91–104). V současné době rovněž probíhá výzkum lokality Javoří Pila 1 v povodí Roklanského potoka a jeho přítoku Javořího potoka v nadmořské výšce 1016 m (Čuláková et al. 2012, 19–28).

Výsledky shrnující polohy všech shromážděných lokalit jsou následující. Průměrná nadmořská výška se pohybuje okolo 718 m n. m. (viz obr. 2). Nejvýše položené lokality spadají do Západočeského a Jihočeského kraje (lokality na Šumavě), ojedinělé nálezy pak evidujeme i na katastru Ústí nad Orlicí (obrázky 3; Vencl 1996, 91). Co se týče dalších lokalit, jež však nejsou v mapě zobrazeny pro nepřesné určení polohy, jedná se o ojedinělé lokality v Krušných horách (Vencl 1995a; 1995b).

Počet prozatím doložených lokalit v polohách označených jako vrchovina, tedy nad 600 m n. m., je do značné míry ovlivněn také nedostupností terénu, ve kterém se nacházejí. Podhůří a horské oblasti jsou velmi často zalesněny a v zapojeném lese, případně na lukách či pastvinách je téměř nemožné odhalit lokality pouhou povrchovou prospekci, přičemž povrchové sběry jsou hlavní metodou při vyhledávání pozdně paleolitických i mezolitických lokalit. Často se tak jedná o nálezy ojedinělé, učiněné např. při úpravách stavebních parcel (např. Velhartice 1), při upuštění vodních nádrží (např. na břehu Lipna Černá v Pošumaví, Bližná 1 a 3, Hrušnice atp.) či při plánovaných archeologických výzkumech pomocí mikrosondáže (Javoří Pila 1). V mnohem menší míře, než je pro toto období obvyklé, se pak vyskytují i lokality odhalené povrchovými sběry v místě zemědělsky obdělávané půdy (např. Nemilkov 1, Čachrov 1 aj.). Krom jiného se na stavu nálezové základny projevuje rovněž badatelský zájem v daných regionech a v neposlední řadě rovněž legislativní ochrana horských oblastí, která znesnadňuje nebo zcela znemožňuje provádění jakýchkoliv destruktivních zásahů.

Sezónní využití krajiny, dočasná a přechodná tábořiště

Území, na kterém se pohybovaly lovecko-sběračské komunity, nebylo determinováno jen přírodními faktory (např. vzdáleností od dostupného vodního zdroje či sklonem terénu), roli hrála i nadmořská výška a s ní spojená změna klimatických podmínek v průběhu jednotlivých ročních období. V mezolitu byly prokazatelně osídleny i polohy s vyšší nadmořskou výškou – jak

již bylo napsáno, např. některé části Šumavy (Vencl 1989, 482–493). Předpokládáme, že takovéto polohy byly v zimních měsících pro život lovců nevhodné, avšak s nástupem jarních a letních měsíců byly překážky v podobě sněhu a zamrzlých vodních zdrojů odstraněny a lovci tak mohli stoupat i do vyšších nadmořských výšek, kam se mohla za letních měsíců stahovat i stádní zvěř. Takovéto sezónní využívání krajiny je archeologicky jen těžko doložitelné, nicméně předpoklad, že lovci a sběrači krajinu využívali v různých ročních obdobích rozdílně, je vysoce pravděpodobný (Franzeová 2010a, 35–36; 2010b). Sezónnost ve využívání krajiny je fenoménem, který můžeme předpokládat zcela přirozeně a logicky v návaznosti na možnosti exploatace přírodních zdrojů v průběhu ročních období.

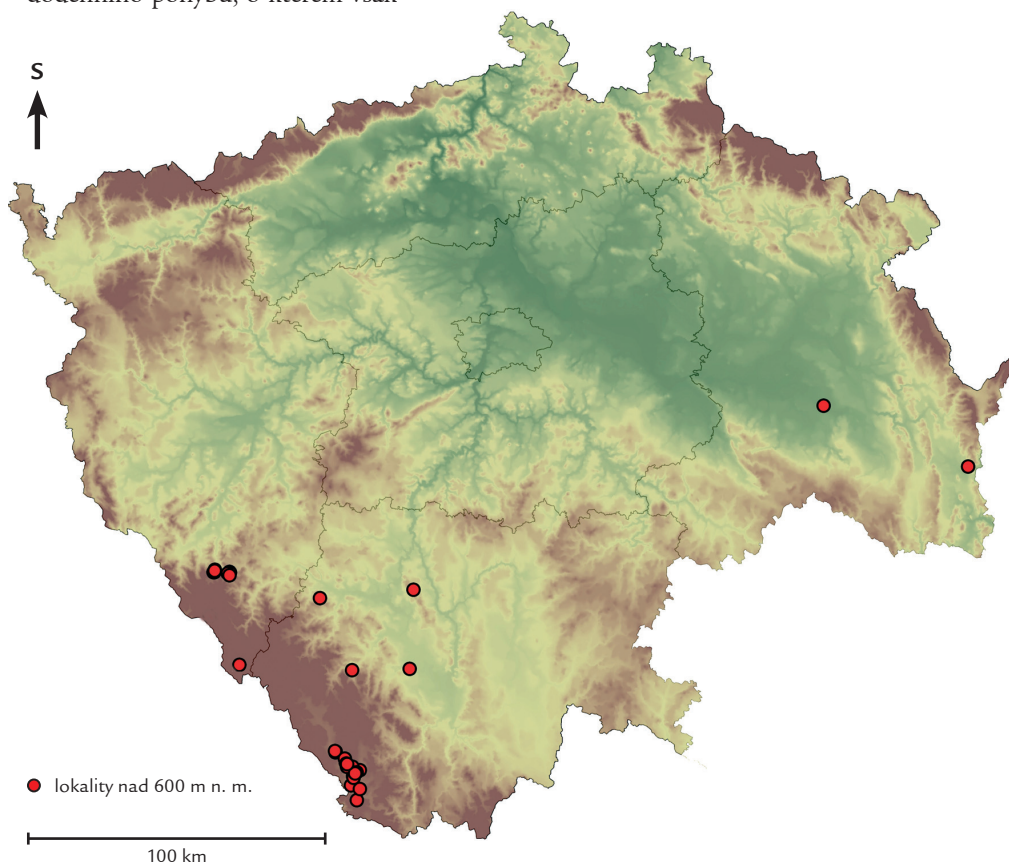
Dalším možným aspektem při volbě vhodné polohy pro sídliště pravděpodobně byla i dostupnost potravy a zdrojů obživy vůbec. Z přirozenosti lidského chování vyplývá, že potrava a její dostupnost musely být jedním z hlavních kritérií volby místa pro tábořiště. Musíme si však uvědomit, že ne každá lokalita sloužila stejnému účelu a že existovala určitá hierarchie či spíše diverzita mezi jednotlivými sídlišti. Předpokládáme, že existovala sídliště dlouhodobá (jakési základní tábory), do kterých se lovci opakovaně vraceli, která byla v krajině pevně začleněna a byla tak její nedílnou součástí (Vencl ed. – Friedrich 2007). O takových sídlištích lidé s největší pravděpodobností věděli a jejich existenci si uvědomovali. Dalším typem sídlišť mohla být sídliště krátkodobá nebo přechodná, tzv. sezónní, která lovecké skupiny využívaly pouze za určitých daných podmínek. Například za příznivého počasí v jarních a letních měsících, při přesunech skupiny na místo dlouhodobého sídliště atd. Lze předpokládat, že rovněž krátkodobá sídliště byla využívána opakovaně a jejich přítomnost v krajině mohla zanechat stopy i v archeologických pramenech. Posledním typem, který bude zmíněn, jsou lovecká stanoviště. Takovéto stanoviště byla využívána jako značně krátkodobá, jejich funkce i účel byly jasně dány například loveckou výpravou či výpravou za

získáním vhodné kamenné suroviny. V archeologických pramenech pak takovéto stanoviště nemusejí zanechat naprosto žádné viditelné stopy, které by bylo dostupnými archeologickými metodami možné zaznamenat. Musíme ovšem připustit i tu možnost, že jako místo zastávky lovecké skupiny mohlo sloužit i dlouhodobé či krátkodobé sídliště, které se prostě vyskytovalo v místě trasy zvolené lovci a sběrači. Stejně tak se mohlo čistě účelově vytvořené místo v krajině změnit v dlouhodobé či krátkodobé sídliště jednoduše proto, že podmínky v jeho okolí byly natolik vyhovující, že umožnily pobyt celé skupině na delší časové období.

Takovýchto dlouhodobých a krátkodobých sídlišť i stanovišť se v krajině muselo vyskytovat poměrně značné množství, a představa opuštěné, lidmi netknuté krajiny je tak zřejmě představou mylnou. Lovecko-sběračské populace musely určitým způsobem vnímat okolní krajinu – krajinu, ve které se pohybovaly, tedy tzv. komunitní svět, tj. svět své vlastní komunity (Neustupný 2010, 160), a svět jinosti, který se nacházel mimo prostor jejich každodenního pohybu, o kterém však

měly určité povědomí a ve kterém se například odehrával právě dálkový kontakt a import vzdálených surovin (Neustupný 2010, 161). Za světem jinosti se pak rozkládal neznámý, tedy cizí svět, který byl složen z předpokládaných, avšak většinou neznámých teritorií a cizích bytostí, které tento svět obývaly (Neustupný 2010, 160–161). Podobné vnímání a chápání prostoru je možné vidět rovněž v etnoarcheologických studiích, např. u australských Aboriginců (blíže např. Gould 1968; 1980)

Doba sídlení, tedy to, po jak dlouho dobu bylo lovecko-sběračské sídliště využíváno či zda bylo využíváno opakovaně, je problémem dalším, rovněž v archeologických pramenech velmi obtížně zjištělným. Pokud pomineme sídliště, která byla prokazatelně využívána příslušníky několika archeologických kultur, což dokazuje materiál, který byl bezpečně datován, pak je otázka délky osídlení jednou z těch, které lze jen těžko ověřit a doložit. Ani použití množství nalezené štipané industrie nemůže být bráno jako hodnověrný ukazatel. Je dost dobře

■ Obr. 3 Mapa znázorňující rozložení evidovaných lokalit v rámci Čech.

možné, že v krátkodobě využívaném tábořišti, kde si lovci a sběrači vyráběli své nástroje, najdeme více materiálu, než by tomu bylo na dlouhodobě využívaném sídlišti. Opakovaně či dlouhodobě využívaná místa mohla být od odpadu uklížena, odpad po výrobě mohl být odnášen mimo samotnou sídelní jednotku či mohl být likvidován například vhozením do ohně. Naproti tomu na dočasně využívaném místě taková opatření postrádala smysl. V archeologických pramelech se tak může i krátkodobá lokalita jevit jako velmi bohatá a naopak dlouhodobé sídliště jako na artefakty chudší.

Symbolický a sociální rozměr krajiny – co nelze vidět

V následující pasáži budeme vycházet z předpokladu, že lidé v pravěku znali svoji okolní krajinu, zejména pak lovecko-sběračské populace, které se krajinou pohybovaly a nežily tolik usedlým způsobem života jako například neolitičtí zemědělci. Znalost krajiny, ve které žijeme a pohybuje se, je jakousi samozřejmou součástí našeho života, která je nám vštěpována od dětství a kterou vnímáme jako přirozenou. V případě lovců a sběračů bylo vnímání a znalost okolní krajiny aspektem, který mohl rozhodovat o přežití jedince i celé komunity. Znalost prostoru byla nedílnou součástí každodenního života, ať už na čistě bazální úrovni (např. znalost nejbližšího vodního zdroje), či na úrovni duchovní (znalost kultovních areálů). Otázkou je, jak byla znalost krajiny předávána a do jaké míry bylo v krajině možné určitě areály odlišit. Existovat mohly rovněž meziskupinové vazby, které ovlivnily výběr místa k sídelní.

Je zřejmé, že lidé pozdního paleolitu a mezolitu si uvědomovali polohu svých sídlišť ve vztahu ke geografickému prostoru, jenž je obklopoval, a že nadmořská výška hrála při volbě vhodné lokality svoji opodstatněnou roli. Je také evidentní, že se osídlení pozdního paleolitu a mezolitu rozprostírá napříč různými výškovými zónami. Stoupání do vyšších poloh, které je prokazatelné zejména v některých částech Čech (např. Šumava), je spíše důkazem systematického využívání krajiny a schopnosti

lovců a sběračů exploatovat přírodní zdroje ve svém okolí. Je možné předpokládat, že postup do vyšších nadmořských výšek se uskutečňoval spíše v letních měsících, kdy průnik neztěžovala sněhová pokrývka a nepříznivé počasí celkově. Můžeme se však pouze domnívat, že lovci a sběrači se ve vyšších nadmořských výškách pohybovali při loveckých výpravách za zvěří, při hledání a exploatování zdrojů surovin (ať už surovin ŠI, nebo jiných materiálů pro výrobu artefaktů) či zde pouze přechodně pobývali během průchodu krajinou ze zcela jiných důvodů. Postup do vyšších poloh by mohl být i ukazatelem určitého sociálního a symbolického chápání krajiny. Vyšší – a někdy pravděpodobně hůře dostupné – polohy mohly být považovány za mytickou krajinu předků, případně již zmiňovaný svět jinosti či neznámý (cizí) svět. Proniknutí do těchto kategorií sociálního světa tak mohlo být chápáno ze společenského hlediska jako prestižní.

Závěr

Vysoké nadmořské výšky, jak již bylo řečeno, nebyly pro lovecko-sběračské populace tolik limitující jako pro populace zemědělského pravěku. Musíme tedy předpokládat, že osídlení v polohách nad 600 m n. m. bylo intenzivní a zanechalo po sobě mnoho dokladů, které však na své odhalení stále čekají.

Polohy, jež jsou v zimním období nehostinné, špatně dostupné kvůli sněhové pokrývce a celkově pro osídlení méně vhodné, se v jarních a letních měsících mohly měnit v prostory s rozmanitým ekosystémem, který lovcům a sběračům nabízel mnohé zdroje a potraviny, tak i dalších surovin a materiálů. Stádní zvěř v teplých letních měsících stoupala do vyšších nadmořských výšek za potravou a lovcům se tak naskytl možnost kořist následovat. Potenciál lokalit ve vyšších nadmořských výškách je tedy stále zcela nevyčerpané téma a lokality, kterých lze předpokládat značné množství, stále nejsou dostatečně prozkoumány, pokud už vůbec byly odhaleny. Je proto třeba více zrovnoměnit stav náleзовé základny a vysoko položené lokality lovců a sběračů nepouštět ze zřetele a ve větší intenzitě je zkoumat.

Použitá literatura

- Čuláková, K. – Eigner, J. – Metlička, M. – Přichystal, A. – Rezáč, M. 2012: Horské mezolitické osídlení u Javoří Pily, obec Modrava, okr. Klatovy, *Archeologie ve Středních Čechách* 16, 19–28.
- Franzeová, D. 2010a: Osídlení pozdního paleolitu a mezolitu v Čechách. Nepublikovaná diplomová práce, Katedra archeologie, Filozofická fakulta, Západočeská univerzita v Plzni.
- Franzeová, D. 2010b: Problematika pozdně paleolitických a mezolitických sídelních strategií. In: P. Křišťuf (ed.), *Archeologická studia. Sborník z 1. studentské konference Katedry archeologie FF ZČU v Plzni. Plzeň*, 33–46.
- Fröblich, J. 1997: Dva archeologické nálezy v Trojmezenské hornatině, Zlatá stezka 4, 170–173.
- Gould, R. A. 1968: *Living Archaeology: The Ngatjatjara of Western Australia*, *Southwestern Journal of Anthropology* 24/2, 101–122.
- Gould, R. A. 1980: *Living Archaeology*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Gojda, M. 2000: *Archeologie krajiny. Vývoj archetypů kulturní krajiny*. Praha.
- Rulík, J. 1983: Přírodní prostředí a kultury českého neolitu a eneolitu, *Památky archeologické* 74, 35–95.
- Neustupný, E. 2010: *Teorie archeologie*. Plzeň.
- Smejtek, L. 1994: Změny přírodního prostředí a vývoj mladobronzové sídelní struktury v mikroregionu Hříměždického potoka. In: J. Beneš – V. Bruna (eds.), *Archeologie a krajinná ekologie*. Most, 94–111.
- Šída, P. – Eigner, J. – Fröblich, J. – Moravcová, M. – Franzeová, D. 2011: Doba kamenná v povodí horní Otavy. *Archeologické výzkumy v jižních Čechách, Supplementum 7. České Budějovice – Plzeň*.
- Vencl, S. 1989: Mezolitické osídlení na Šumavě, *Archeologické rozhledy* 41, 481–505, 593.
- Vencl, S. 1995a: Moldava, okr. Teplice, *Výzkumy v Čechách* 1990/2, 211.
- Vencl, S. 1995b: Nové Město, okr. Teplice, *Výzkumy v Čechách* 1990/2, 222–223.
- Vencl, S. 1996: Předneolitické osídlení okolí Tatenic, okres Ústí nad Orlicí, *Acta Musei Moraviae, Scientiae Sociales*, 79–95.
- Vencl, S. (ed.) 2006: Nejstarší osídlení jižních Čech. *Paleolit a mesolit*. Praha.
- Vencl, S. (ed.) – Fridrich, J. 2007: *Archeologie pravěkých Čech 2. Paleolit a mezolit*. Praha.

Summary

Hunter-gatherer journeymen or Sites at high levels above sea

This article is focused on the mesolithic (Mesolithic/Upper Palaeolithic) hunter-gatherers settlement located to the higher altitudes. As a higher altitudes we mean elevation higher than 600 m, which are highlands or foothills of mountain ranges. Part of this article is dedicated to the practical, symbolical and social dimension of landscape and also to the seasonal land use of landscape and the hierarchy of the settlement is also solved. Also the reasons that leads our ancestors to go up to the higher altitudes are mentioned.

Vznik článku byl podpořen projektem GAČR „Před neolitem“ (GA504/13/08169S).